

УДК 316.334.3:316.654:338.48(045)

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ІНСТИТУТУ ТУРИЗМУ¹

Юрій Карпенко; Михайло Логвин; Лариса Степанова

*Вищий навчальний заклад Укоопспілки «Полтавський університет
економіки і торгівлі», Полтава, Україна*

Резюме. Узагальнено підходи, визначення феномену громадянського суспільства в контексті осмислення його взаємозв'язку та взаємодії з туризмом. Проведений аналіз дає підстави зробити висновки про те, що громадянське суспільство являє сферу соціуму, яка наділена принциповим верховенством над державою, діє незалежно в рамках її правового поля, але одночасно взаємодіючи з нею. Зокрема, туризм дозволяє ефективно реалізувати принципи рівності, недискримінації прав і свобод людини й громадянина, усвідомлювати цінності громадянського суспільства та необхідність його сталого розвитку. Громадянське суспільство розглядають через систему зв'язків, відносин і взаємодії членів суспільства, яке утворюється внаслідок їх самоорганізації для самозбереження, з метою захисту та найповнішої реалізації їх інтересів і прав. Туризм розвивається як система, що впливає на якість та сенс життя людей через створення можливостей для їх ознайомлення з історією, культурою, звичаями, цінностями, задля поглиблення діалогу цивілізації, досягнення взаєморозуміння між країнами і народами. Окрім того, туризм відноситься до третинного сектора економіки, який в економічно розвинених країнах є найбільшим за кількістю працівників і зростає найшвидшими темпами, оскільки взаємодіє з більшістю інших галузей економіки та стимулює їхній розвиток. Сукупність соціальних інститутів та, створених та функціонуючих задля поширення відповідних цінностей та чеснот, до яких зокрема належить інститут туризму. Підтверджено, що однією з умов існування громадянського суспільства є наявність ефективних соціальних інститутів держави, створених та функціонуючих задля поширення відповідних цінностей та чеснот. До таких інститутів належить інститут туризму, діяльність якого спрямована на структурування та координацію економічних відносин з метою забезпечення їх ефективності, досягнення основних суспільно-політичних цілей, зниження невизначеності у взаємовідносинах, досягнення єдності й згоди в поглядах, сприяння подоланню конфліктів і розв'язання суперечностей розвитку економіки.

Ключові слова: туризм, інститут туризму, соціум, соціальний інститут, громадянське суспільство, державна влада, політична культура, державно-приватне партнерство.

https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2021.03.022

Отримано 25.05.2021

UDC 316.334.3:316.654:338.48(045)

CIVIL SOCIETY IN THE CONTEXT OF TOURISM INSTITUTE DEVELOPMENT

Yurii Karpenko; Mykhailo Logvyn; Larysa Stepanova

Poltava University of Economics and Trade, Poltava, Ukraine

Summary. Approaches and definition of the civil society phenomenon in the context of comprehension and interconnection with institution of tourism are generalized. The carried out analysis results in to conclusion that civil society is a sphere of society endowed with principle supremacy over the state,

¹Стаття підготовлена в межах науково-дослідної теми «Проблеми функціонування та розвитку сфери туризму в умовах модернізації економіки» (держ. реєстр. номер 0117U004715).

acts independently within its legal field, but at the same time interacts with it. In particular, tourism makes it possible to implement effectively the principles of equality, non-discrimination of human and civil rights and freedoms, to realize the values of civil society and the need for its sustainable development. Civil society is viewed through the system of connections, relationships and interactions of society members, which is formed as a result of their self-organization for self-preservation in order to protect and completely realize their interests and rights. Tourism is developing as a system that affects the quality and meaning of people's lives, by creating opportunities for them to soak up the history, culture, customs, and values in order to deepen the dialogue of civilizations, to achieve mutual understanding between countries and people. In addition, tourism refers to the tertiary sector of the economy, which in the economically developed countries has the largest number of employees and is growing at the fastest pace since it interacts with the largest number of other economy sectors and accelerates the growth of the latter. The set of social institutions and practices are created and functioning to spread the relevant values and virtues, which include the institution of tourism in particular. It is proved that one of the conditions for civil society existence is the availability of effective social institutions of the state created and functioning for spreading the relevant values and virtues. Such institutions include the institution of tourism, which activities are aimed at structuring and coordinating economic relations in order to ensure their effectiveness, achieving major socio-political goals, reducing uncertainty in relations, reaching unity and consensus, promoting conflict resolution and overcoming contradictions in economy.

Key words: *tourism, institution of tourism, society, social institute, civil society, state power, political culture, public-private partnership.*

https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2021.03.022

Received 25.05.2021

Постановка проблеми. Активне, впливове й розвинене громадянське суспільство є важливим елементом будь-якої демократичної держави та відіграє одну з ключових ролей у впровадженні нагальних суспільних змін і належного врядування, в управлінні державними справами й вирішенні питань місцевого значення, розробленні й реалізації ефективної державної політики у різних сферах, утвердженні відповідальної перед людиною правової держави, розв'язанні політичних, соціально-економічних та гуманітарних проблем.

Революція Гідності відкрила новий етап в історії розвитку громадянського суспільства, продемонструвала вплив громадськості на суспільно-політичні перетворення, стала поштовхом для оновлення та переформатування влади [1]. Її головні здобутки – підписання Угоди про асоціацію з ЄС і отримання безвізового режиму із Європою, суттєво покращили рівень свободи пересування світом для українців і стали, в економічному аспекті, стимулом для поживлення бізнесу та розвитку інституту туризму зокрема. Завдяки створенню сприятливих умов для між секторальної співпраці, через розширення сфер застосування публічно (державно)-приватного партнерства за участю інститутів, структур громадянського суспільства можна вирішити суперечності, які виникають у процесі його розвитку. Соціальний аспект характеризується позитивним впливом феномену туризму на соціокультурну інтеграцію, взаємодію туризму й міграції. Політичний аспект характеризується здатністю мирного вирішення суперечок і конфліктів, налагодженням відносин та співіснування між націями, країнами в полікультурному суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблем громадянського суспільства в контексті інституційного розвитку присвячені численні праці українських та зарубіжних вчених. Теоретичним аспектам вивчення громадянського суспільства присвячені праці В. Нечитайло [2], Л. Герасіна [3], Г. Щедрової [4] та ін. З позицій філософського осмислення основні ідеї громадянського суспільства розглядали А. Карась [5], К. Жадько [6], Д. Шевчук [7]. Етапи становлення громадянського суспільства, перспективи розвитку інститутів громадянського суспільства в Україні у своїх дослідженнях розкривають Л. Варунца, О. Устименко [8], О. Волкова [9], Р. Мошинський [10], В. Степаненко [11], Т. Бутирська [12], С. Кісельов та О. Кундеревич [13], А. Лясота [14], С. Третяк [15], І. Макарова [16], М. Требін [17] та ін. Предметом дослідження у працях М. Бойчук [18], А. Гаврилова [19], Д. Сковронського [20] стали

механізми взаємодії держави й громадянського суспільства. Однак наявні розвідки не враховують усієї специфіки соціально-економічних наслідків впливу інституту туризму на громадянське суспільство.

Метою дослідження є розширення наукового знання про громадянське суспільство завдяки удосконаленню теоретико-методологічного підґрунтя та встановлення взаємозв'язків з інститутом туризму задля формування дієвих механізмів взаємодії держави, громадянського суспільства та бізнесу.

Постановка завдання. Для досягнення поставленої мети визначено такі наукові завдання: розкрити сутнісно-змістовне тлумачення громадянського суспільства; проаналізувати структуру, визначити напрямки, групи чинників, які дають уявлення про взаємодію елементів феномену громадянського суспільства; охарактеризувати громадянське суспільство в контексті осмислення взаємозв'язку та взаємодії з туризмом.

Вирішення поставлених у статті завдань здійснено за допомогою таких загально-наукових і спеціальних методів дослідження: аналізу та синтезу, систематизації та узагальнення.

Виклад основного матеріалу. Зазвичай системна методологія при дослідженні соціально-економічних феноменів, предметів, явищ зосереджує свою увагу на їх елементному складі в системній цілісності, властивостях і закономірностях цих систем, значущості через відповідні функції, місця й ролі елементів у структурі, міжсистемних зв'язків і відносин тощо.

Розповсюджені підходи в наукових дослідженнях громадянського суспільства щодо його сутнісно-змістовного тлумачення в контексті осмислення взаємозв'язку та взаємодії з туризмом можна охарактеризувати як:

– сферу соціуму, яка наділена принциповим верховенством над державою, діє незалежно в рамках її правового поля, але одночасно взаємодіючи з нею. Зокрема, туризм дозволяє ефективно реалізувати принципи рівності, недискримінації прав і свобод людини і громадянина, усвідомлювати цінності громадянського суспільства та необхідність його сталого розвитку;

– систему зв'язків, відносин (соціальних, економічних, політичних, духовних) і взаємодії членів суспільства, яка утворюється внаслідок їх самоорганізації для самозбереження, з метою захисту та найповнішої реалізації їх інтересів і прав. Туризм розвивається як система, що впливає на якість та сенс життя людей через створення можливостей для їх ознайомлення з історією, культурою, звичаями, цінностями задля поглиблення діалогу цивілізацій, досягнення взаєморозуміння між країнами і народами. Окрім того, туризм відноситься до третинного сектора економіки, який в економічно розвинених країнах є найбільшим за кількістю працівників і зростає найшвидшими темпами, оскільки взаємодіє з більшістю інших галузей економіки та стимулює їхній розвиток;

– сукупність соціальних інститутів та практик, створених і функціонуючих задля поширення відповідних цінностей та чеснот, до яких належить інститут туризму. «Оскільки виконання людиною певної соціальної ролі й носіння певної маски особистості в певні періоди стомлює людину. Подорожуючи, вона знімає «соціальну шкіру» й залишається наодинці зі своїм «Я», відпочиває від життя на виду, від напруги між соціальною маскою та своєю самотністю. Обираючи той чи інший вид чи об'єкт туризму, людина реалізує свої комплекси як невиконання будь-чого в індивіді, в своїх бажаннях або намагається опанувати ту сферу чи область, яку вона в повсякденному житті не може осилити або подолати. У зв'язку з цим туристське життя індивіда розкриває його характеристики, прагнення, пристрасті, деякі з яких можуть шокувати суспільство, яке знає цю людину тільки як носія соціальних чеснот. <...> Людина – це суспільно-культурна істота, що постійно «вбирає» цінності соціокультурного

навколишнього світу. Туризм розширює горизонти її повсякденного буття. Туризм руйнує світ звичок, стереотипів, життєвих аксіом повсякденності людини. Туризм є формою «спіднесення» людини над повсякденним життям» [21].

Формування категорійно-понятійного апарату громадянського суспільства було б не повним без визначення напрямків, груп чинників, які дають уявлення про взаємодію елементів даного феномену. Л. Мельник зазначає, що громадянське суспільство – система, яка складається з кількох частин. Це, по-перше, громадські організації (інститути), які виконують соціальні функції; по-друге, механізми взаємодії між суспільством і державою; по-третє, механізми контролю суспільства владних відносин [22, с. 4]. О. Лаба у своїй роботі обґрунтувала позицію, що в реальному суспільному житті громадянське суспільство та правова держава є взаємопов'язаними інститутами, функціонування яких забезпечується верховенством закону, що надійно гарантує та захищає права й свободи громадян [23, с. 26]. Г. Щедрова у своїй праці, присвяченій громадянському суспільству та політичній культурі стверджує, що рівень розвитку громадянського суспільства, його масштаби і межі визначаються: по-перше, відносинами власності, що реально існують в суспільстві; по-друге, рівнем і формою усупільнення й рівнем розвитку виробничих сил; по-третє, конкретно-історичними умовами країни, системою суспільних і передусім політичних інститутів, характером їхньої діяльності, політикою, що проводиться урядом. Таким чином, співвідношення цих трьох чинників, на її погляд, дає уявлення про громадянське суспільство [4, с. 19].

Отже, що ж відноситься до структурних елементів громадянського суспільства? Частково погоджуємося з твердженням М. Бойчук, що елементом громадянського суспільства є найменша частка, на яку розкладаються громадянське суспільство і система влади під час взаємодії між собою [18, с. 65]. На наш погляд, елемент громадянського суспільства варто визначити як поєднувану, партнерську «ланку» в механізмі інституційної системи «держава – суспільство». Це знаходить підтвердження у виокремленні в такі групи структурних елементів, які притаманні громадянському суспільству, на думку переважної більшості науковців, роботи яких ми дослідили:

- 1) суспільні інститути, організації та об'єднання (політичні партії; громадські рухи, асоціації й об'єднання, засновані на спільності інтересів тощо);
- 2) механізми взаємодії (громадська думка, ринкова економіка, плюралізм ідеологій і політичних поглядів, багатопартійність, політична культура і свідомість тощо);
- 3) механізми контролю та реалізації прав і свобод (судові та правоохоронні органи; громадянські вибори й референдуми, місцеве самоврядування тощо).

У дослідженнях науковців існує кілька основних підходів до визначення структури «громадянського суспільства». На нашу думку, це викликає необхідність аналізу позицій вчених, предметом дослідження яких було громадянське суспільство саме на структурному рівні як методологічної основи вивчення даного феномену.

А. Гаврилов під структурою громадянського суспільства розуміє сукупність стійких, відносно незмінних внутрішніх зв'язків суспільства, що забезпечує його цілісність і відображає як диференціацію громадянського суспільства на елементи, так і їх інтерпретацію в єдину систему. Інтегральний підхід дозволяє розглядати громадянське суспільство як цілісну, впорядковану систему, що включає інституційну, регулятивну, комунікаційно-функціональну й духовну підсистеми [19, с. 9]. Схожий погляд має А. Кудряченко, який вважає, що у структурному відношенні громадянське суспільство можна уявити у вигляді діалектичної сукупності чотирьох основних сфер: 1) політичної – відносини, що виникають у зв'язку із задоволенням політичних інтересів і свобод шляхом забезпечення участі громадян у різних партіях, рухах, державних і громадських справах, асоціаціях; 2) економічної – економічні відносини й насамперед

відносини власності; 3) соціальної – утвердження середнього класу; 4) духовної – віддзеркалення процесів функціонування й розвитку громадянського суспільства у суспільній та індивідуальній свідомості у вигляді наукових теорій, концепцій та у формі буденної свідомості, життєвого досвіду, традицій [24, с. 37].

А. Карась, досліджуючи філософію громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях, вважає, що структура громадянського суспільства в ракурсі горизонтальних відносин, що не зводяться до інституційних утворень, складається з: а) соціальної сфери як сукупності сімей, громадських організацій, рухів, органів місцевого самоврядування; б) економічної сфери, що поєднує недержавні підприємства, фонди, асоціації, кооперативи тощо; в) духовної сфери, розгалуженої у вигляді «реальних можливостей» свободи слова, думки, творчості, незалежних від державної влади ЗМІ та громадської думки, закладів та осередків освіти і культури [5, с. 427].

А. Карташов та О. Радченко вважають, що існує три рівні громадянського суспільства: культурний (рівень цінностей); інституційний; практичний рівень людської взаємодії. Структура громадянського суспільства складається з таких груп елементів: економічних; культурних; інформаційних та освітніх; груп захисту інтересів; груп розвитку (організації, які об'єднують індивідуальні ресурси з метою покращення інфраструктури, інститутів та якості життя спільноти); спеціалізованих (правозахисні групи, рухи на захист навколишнього середовища, захисту жіночих прав, за земельну реформу та захист прав споживачів); політичних партій та громадських груп тиску; органів самоорганізації населення та різноманітних неформальних груп та сім'ї [25, с. 7].

В. Окатов та А. Окатов стверджують, що структура громадянського суспільства характеризується високим ступенем складності. До неї включені добровільно, спонтанно сформовані первинні самоврядні спільноти людей; недержавні (неполітичні), економічні, соціальні, духовні, моральні та інші відносини; виробниче й приватне життя людей, їх звичаї, традиції; сфера самоврядування вільних індивідів та їх організацій, захищена законом від прямого втручання в неї з боку державної влади і політики; елементи демократії, політичний плюралізм, верховенство закону, повага прав людини і громадянських свобод [26, с. 167–168]. О. Корнієвський, досліджуючи суперечності сучасного розвитку громадянського суспільства в Україні, має аналогічний погляд з попереднім дослідником, оскільки стверджує, що громадянське суспільство має складну структуру, яка включає економічні, господарські, родинно-споріднені, етнічні, релігійні, правові відносини, а також опосередковані державою політичні відносини між індивідами як первинними суб'єктами політичного життя тощо [27, с. 267].

О. Крюков та Т. Бельська, досліджуючи внутрішню структуру громадянського суспільства, стверджують, що її фундамент складає: ринкова економіка, правова та соціальна держава, громадянська культура, яка характеризується складом учасників (інститутами), їх принципами діяльності, функціями та нормами. Система незалежних від влади суспільних інститутів, які входять до її складу, функціонують на демократичних засадах, вступають з владою в економічні, соціальні, культурні, духовні, правові й політичні відносини, що проявляється у процесах підготовки, прийняття рішень та контролі за їх виконанням [28, с. 82]. Аналогічний погляд щодо структурного складу громадянського суспільства має О. Волкова, однак при цьому вона наголошує, що основним інструментом побудови громадянського суспільства сьогодні має стати громадянська солідарність. Громадянська солідарність виявляється у готовності об'єднатися задля досягнення спільного блага, у здатності до згоди, є виміром колективної свідомості й проявляється у колективних прагненнях, колективній відповідальності й колективних діях. Від змісту та зростання (кількісного та якісного) «третього сектора» значною мірою залежатимуть шляхи розвитку всього суспільства у XXI ст. Саме гуманізм, демократія, справедливість, пройшовши

тривалу перевірку часом, повинні бути фундаментом громадянського суспільства і сьогодні [9, с. 27].

Підсумовуючи вищесказане, можна стверджувати, що структура громадянського суспільства, як інтегроване поняття, складається з сукупності складних, стійких внутрішніх і зовнішніх зв'язків суспільства (політичні, економічні, соціальні, культурні, духовні, правові), що забезпечують збереження його основних властивостей, при змінах багаторівневої системи (інституційна, регулятивна, комунікаційно-функціональна і духовна підсистеми).

Крім характеристики структури громадянського суспільства, важливе значення у методологічному контексті для проведення дослідження мають функції даного феномену, які зумовлюють необхідність його виникнення та зв'язків з повсякденною практикою життя та значущістю для суспільства. Н. Лапін, розглядаючи ціннісну орієнтацію як основу формування громадянського суспільства, стверджує, що найважливіша функція громадянського суспільства – діями громадян підтримувати правовий характер держави, який полягає в тому, що кожен державний службовець або чиновник захищає права і свободи кожного громадянина, а не порушує їх [29, с. 14–15]. М. Бойчук вважає, що громадянське суспільство поставляє у соціальний організм будь-якої країни комплекс взаємоузгоджених дій або функцій, а саме: 1) створення та відтворення життя людини, або демографічну функцію; 2) соціалізацію та ресоціалізацію особистості людини; 3) самоорганізацію життя громади, у тому числі й самоуправління; 4) породження держави, або морфогенетичну функцію; 5) здійснення соціального контролю за діяльністю держави щодо умов та механізмів відтворення родового життя людей [18, с. 128]. А. Кудряченко стверджує, що цінність і значущість громадянського суспільства визначаються його функціями: адаптацією (йдеться про корекцію процесу функціонування держави мирними, легітимними засобами); цілесюгненням (досягнення консенсусу в суспільстві); інтеграцією (створення необхідних економічних, політичних, культурних умов для саморозвитку різноманітних і різнорівневих суб'єктів); функцією відновлення структури і зняття соціального напруження [24, с. 35]. Т. Бутирська вважає, що функції громадянського суспільства проявляються за трьома напрямками: 1) в інтеграції індивідів у колективи з метою їхнього життєзабезпечення і розвитку. Завдання громадянського суспільства полягає в продукуванні норм і цінностей, що держава потім скріплює своєю санкцією; інтегруванні суспільства шляхом додавання цивілізованого вигляду соціальним конфліктам і їх вирішення; утворення середовища, в якому формується розвинений соціальний індивід; 2) у становленні громадянського суспільства в несприятливих умовах хаотичності та нерегульованості взаємодії в державі потребує особливої стратегії, методології узгодження інтересів трьох категорій суб'єктів, тобто влади, бізнесу та громадянського суспільства; 3) в оформленні норм і законів державою з позиції внутрішньої культури, де громадянське суспільство є носієм неформального знання [12, с. 105–107].

Отже, наведені вище функції тією чи іншою мірою властиві всім суспільним інститутам, до яких відноситься й інститут туризму, які відіграють ключову роль у процесі нормального функціонування й розвитку громадянського суспільства.

За Г. В. Гегелем до основоположних інститутів громадянського суспільства належать: 1) свобода особистості; 2) свобода власності; 3) публічне законодавство [30, с. 463]. Як зазначає К. Жадько, фактично всі свободи, права й обов'язки людини й громадянина мають загальнолюдський міжнародний статус. В такому разі громадянське суспільство та всі люди, які складають його, мають бути свідомі свого громадянського статусу не лише в межах своєї країни-держави, але й поза її межами. Адже існує міжнародний туризм як чинник міжнародної та міжлюдської інтеграції, водночас національна законодавча конституційна норма, яка гарантує кожному право вільного

вибору місця проживання не лише в межах власної країни, але й будь-якої іншої. <...> Також, як зазначає даний дослідник, оскільки філософія відносно будь-якої сфери знання виконує світоглядну, буттєву й пізнавальну функції, вона має виконувати їх і відносно такої важливої сфери пізнання, якою є теорія державного управління. Особливо ж у тій частині, яка безпосередньо стосується дії механізмів державного управління на сферу міжнародного туризму. Властива кожній людині допитливість започатковує пізнавальний спосіб життя, а політична складова характеризує його суспільно-громадську спрямованість. У цивілізованому громадянському суспільстві вона має право не лише на розвиток своїх пізнавально-пошукових прагнень, але й можливість наочно-чуттєвим способом підтвердити дійсність своїх душевних прагнень і стати на шлях саморозвитку [6, с. 5–7].

А. Макаричев стверджує, що вплив міжнародного середовища на політичний процес часто аналізують за допомогою поширеної в Європі концепції «політичного трансферту». Такими об'єктами передавання можуть бути: ідеї; соціальні, економічні та політичні практики; норми; освітні практики і «образи світу», які піддаються формуванню через такі прямі канали, як туризм, «народна дипломатія», братні відносини, участь у діяльності спільних підприємств або міжнародних проектів, супутникові телепрограми, Інтернет тощо [31]. Доцільно також погодитися з дослідниками, що громадська ініціатива є однією з найважливіших ознак посилення міжкультурної взаємодії. Хоча при цьому за різних умов національно-культурні об'єднання можуть виступати джерелом конфліктів на етнополітичному ґрунті, за інших можуть бути потужним чинником консолідації представників різних етнокультур у побудові сильної української політичної нації. Важливу роль у збереженні та розвитку етнокультурної самобутності відіграють національні культурні товариства та громадські організації. Вони є оплотом громадської ініціативи, важливими складниками громадянського суспільства у взаємодії з державою [32, с. 39].

Висновки. Проведений аналіз дає підстави зробити висновки про те, що громадянське суспільство являє сферу соціуму, яка наділена принциповим верховенством над державою, діє незалежно в рамках її правового поля, але одночасно взаємодіючи з нею. Громадянське суспільство розглядають через систему зв'язків членів суспільства, яка утворюється внаслідок її самоорганізації для самозбереження, з метою захисту та найповнішої реалізації інтересів і прав громадян. Однією з умов його існування є наявність ефективних соціальних інститутів держави, створених та функціонуючих задля поширення відповідних цінностей та чеснот. До таких інститутів належить інститут туризму, діяльність якого спрямована на структурування та координацію економічних відносин з метою забезпечення їх ефективності, досягнення основних суспільно-політичних цілей, зниження невизначеності у взаємовідносинах, досягнення єдності й згоди в поглядах, сприяння подоланню конфліктів і розв'язання суперечностей розвитку економіки.

Conclusions. The carried out analysis provides reasons to conclude that civil society is a public sphere, which is endowed with supremacy over the state, acts independently within its legal field, but at the same time interacting with it. Civil society is viewed through the system of connections of members of society, which is formed as a result of their self-organization for self-preservation in order to protect and completely realize the interests and rights of citizens.

One of the conditions of its existence is the availability of effective social institutions of the state created and functioning for the spread of relevant values and virtues. Such institutions include the institution of tourism, which activities are aimed at structuring and coordinating economic relations in order to ensure their effectiveness, achieving major socio-political goals, reducing uncertainty in relations, achieving unity and consensus, promoting conflict resolution and overcoming contradictions in economic development.

Список використаної літератури

1. Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020 роки. Затверджено Указом Президента України від 26.02.2016 р. № 68/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/68/2016>.
2. Нечитайло В. Теоретичні аспекти вивчення громадянського суспільства. Становлення громадянського суспільства: європейський досвід та українські реалії: збірник матеріалів круглого столу / редкол. Дубінський В. А., Нечитайло В. В. та ін. Кам'янець-Подільський, 2015. С. 31–33.
3. Герасіна Л. М., Васильєв Г. Ю., Воднік В. Д., Волянська О. В. та ін. Сутність, формування, структура та чинники розвитку громадянського суспільства. Громадянське суспільство: політичні та соціально-правові проблеми розвитку: монографія / за ред. М. П. Требіна. Харків: Право, 2013. С. 52–68.
4. Щедрова Г. П. Громадянське суспільство та політична культура: теоретичний і прикладний аспекти: монографія. Луганськ: Елтон-2, 2009. 308 с.
5. Карась А. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях: монографія. Київ; Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. 520 с.
6. Жадько К. В. Міжнародний туризм як чинник міжнародної та міжлюдської інтеграції. Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. 2008. Вип. 35. С. 161–169.
7. Шевчук Д. Громадянське суспільство в горизонті філософського осмислення. Розвиток громадянського суспільства в Україні: минуле, сучасність, перспективи: колективна монографія / за заг. ред. О. М. Руденко, С. В. Штурхецького. Острог: ІГСУ, Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2014. С. 8–20.
8. Варунц Л. Д., Устименко О. С. Становлення громадянського суспільства в Україні в умовах суспільної і державної трансформації. Science progress in European countries: new concepts and modern solutions: Papers of the 4th International Scientific Conference (Stuttgart, Germany, 28 December 2018). Stuttgart, 2018. P. 666–673.
9. Волкова О. М. Громадянське суспільство: український контекст. Юридичний вісник. 2014. № 2 (31). С. 24–28. DOI: <https://doi.org/10.18372/2307-9061.31.8455>
10. Мошинський Р. Інститути громадянського суспільства в Україні: соціально-правова спрямованість політичних процесів та їх вплив на національну безпеку. Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. 2013. № 2. С. 184–192.
11. Степаненко В. Проблеми формування громадянського суспільства в Україні: інститути, практики, цінності. Українське суспільство: 10 років незалежності / за ред. В. Ворони. Київ: ІС НАН України, 2001. С. 169–183.
12. Бутирська Т. Громадянське суспільство в Україні: основні теоретико-методологічні засади створення та розвитку. Розвиток громадянського суспільства в Україні: минуле, сучасність, перспективи: колективна монографія / за заг. ред. О. М. Руденко, С. В. Штурхецького. Острог: ІГСУ, Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2014. С. 73–109.
13. Кисельов С. О., Кундеревич О. В. Традиційне та інноваційне в уявленнях про громадянське суспільство в Україні. Наукові записки НаУКМА. Політичні науки. 2006. Т. 57. С. 5–10.
14. Лясота А. Є. Сучасний стан та перспективи розвитку інститутів громадянського суспільства в Україні. Грані. 2018. № 10. Т. 21. С. 142–148. DOI: <https://doi.org/10.15421/1718140>
15. Третяк С. М. Профспілки як інститут громадянського суспільства. Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму. Науково-практичний збірник. 2006. № 1. URL: https://www.socosvita.kiev.ua/sites/default/files/Tretyak_2006_1.pdf.
16. Макарова І. В. Розвиток інститутів громадянського суспільства: історичні аспекти. Публічне адміністрування: теорія та практика. Електронний збірник наукових праць. 2010. Вип. 1 (3). URL: <http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2010-01/10mivsia.pdf>.
17. Требін М. П., Васильєв Г. Ю., Воднік В. Д., Волянська О. В. та ін. Теоретичний аналіз концепції громадянського суспільства: історія і сучасний стан. Громадянське суспільство: політичні та соціально-правові проблеми розвитку: монографія / за ред. М. П. Требіна. Харків: Право, 2013. С. 12–52.
18. Бойчук М. А. Влада і громадянське суспільство: механізми взаємодії: монографія. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. 211 с.
19. Гаврилов А. В. Государство и гражданское общество: функциональный анализ взаимодействия: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Нижний Новгород, 2007. 26 с.
20. Сковронський Д. Взаємовплив та взаємозв'язок громадянського суспільства і держави як єдиної цілісності. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки. 2017. № 861. С. 185–192.
21. Головащенко О. В. Туристська активність як форма реалізації людиною свого потенціалу. Філософія туризму: навч. посіб. / за ред. Пазенка В. С., Федорченка В. К. Київ: Кондор, 2004. 268 с.

22. Мельник Л. А. Взаємодія держави та інститутів громадянського суспільства: основні поняття, проблеми та стратегічні напрями. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2019. № 2. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1395>.
23. Лаба О. Проблеми становлення інститутів громадянського суспільства в Україні: перспективні шляхи вирішення. Історико-правовий часопис. 2015. № 1. С. 26–32.
24. Політична система і громадянське суспільство: європейські і українські реалії: монографія / за заг. ред. д.і.н., проф. А. І. Кудряченка. Київ: НІСД, 2007. 396 с.
25. Карташов А. В., Радченко О. В. Громадянське суспільство і політика. Політична абетка. Київ: Міжнародний Республіканський Інститут; Політична та громадянська освіта, 2016. 48 с.
26. Окатов В. Н., Окатов А. В. Гражданское общество в региональном измерении. Человек и культура в становлении гражданского общества в России: материалы 2-й Всероссийской конференции (Москва-Тамбов, 21–23 мая 2007 г.); под общ. ред. д-ра филос. наук С. А. Никольского / Рос. акад. наук, Ин-т философии. Москва: ИФРАН, 2008. С. 167–176.
27. Корнієвський О. Суперечності сучасного розвитку громадянського суспільства в Україні. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2016. Вип. 3–4. С. 266–274.
28. Крюков О., Бельська Т. Громадянське суспільство як суспільно-політичне явище. Публічне управління: теорія та практика. 2011. № 3 (7). С. 79–85.
29. Лапін Н. І. Ценностний дискурс як передумовка гражданского общества в России. Человек и культура в становлении гражданского общества в России: материалы 2-й Всероссийской конференции (Москва-Тамбов, 21–23 мая 2007 г.); под общ. ред. д-ра филос. наук С. А. Никольского / Рос. акад. наук, Ин-т философии. Москва: ИФРАН, 2008. С. 14–24.
30. Гегель Г. В. Ф. Философия права / пер. с нем.: ред. и сост. Д. А. Керимов и В. С. Нерсисянц; авт. вступ. ст. и примеч. В. С. Нерсисянц. Москва: Мысль, 1990. 524 с.
31. Макарычев А. С. Гражданское общество в России: между государством и международным сообществом. URL: <http://www.civisbook.ru/files/File/Makarychev.pdf>.
32. Чабанов В. Етнокультурна основа формування українського громадянського суспільства. Становлення громадянського суспільства: європейський досвід та українські реалії: збірник матеріалів круглого столу / редкол. Дубінський В. А., Нечитайло В. В. та ін. Кам'янець-Подільський, 2015. С. 38–40.

References

1. Natsionalna stratehiia spryannia rozvytku hromadianskoho suspilstva v Ukraini na 2016–2020 roky [National strategy for promoting the development of civil society in Ukraine for 2016–2020]. Zatverdzheno Ukazom Prezidenta Ukrainy vid 26.02.2016 r. № 68/2016. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/68/2016>.
2. Nechytailo V. (2015) Teoretychni aspekty vyvchennia hromadianskoho suspilstva [Theoretical aspects of the study of civil society] *Stanovlennia hromadianskoho suspilstva: yevropeiskyi dosvid ta ukraïnski realii: zbirnyk materialiv kruhloho stolu*; redkol. Dubynskiy V. A., Nechytailo V. V. ta in. Kamianets-Podilskiy. P. 31–33.
3. Herasina L. M., Vodnik V. D., Volianska O. V. ta in (2013) Sutnist, formuvannia, struktura ta chynnyky rozvytku hromadianskoho suspilstva [The essence, formation, structure and factors of civil society development]. *Hromadianske suspilstvo: politychni ta sotsialno-pravovi problemy rozvytku: monohrafiia*; za red. M. P. Trebina. Kharkiv: Pravo. P. 52–68.
4. Shchedrova H. P. (2009) Hromadianske suspilstvo ta politychna kultura: teoretychni i prykladni aspekty [Civil society and political culture: theoretical and applied aspects.]. *Monohrafiia*. Luhansk: Elton-2. [In Ukrainian].
5. Karas A. (2003) Filosofiia hromadianskoho suspilstva v klasychnykh teoriakh i neklasychnykh interpretatsiakh [Philosophy of civil society in classical theories and non-classical interpretations: a monograph]. *Monohrafiia*. Kyiv; Lviv: Vydavnychiy tsentr LNU imeni Ivana Franka. [In Ukrainian].
6. Zhadko K. V. (2008) Mizhnarodnyi turizm yak chynnyk mizhnarodnoi ta mizhliudskoi intehtatsii [International tourism as a factor of international and interpersonal integration]. *Humanitarnyi visnyk Zaporizkoi derzhavnoi inzhenernoi akademii*. Vyp. 35. P. 161–169.
7. Shevchuk D. (2014) Hromadianske suspilstvo v horyzonti filosofskoho osmyslennia [Civil society on the horizon of philosophical understanding]. *Rozvytok hromadianskoho suspilstva v Ukraini: mynule, suchasnist, perspektyvy: kolektyvna monohrafiia / za zah. red. O. M. Rudenko, S. V. Shturketskoho*. Ostroh: IHSU, Vyd-vo Natsionalnogo universytetu “Ostrozka akademiia”. P. 8–20.
8. Varunts L. D., Ustyenko O. S. (2018) Stanovlennia hromadianskoho suspilstva v Ukraini v umovakh suspilnoi i derzhavnoi transformatsii [Formation of civil society in Ukraine in the conditions of social and state transformation.]. *Science progress in European countries: new concepts and modern solutions: Papers*

- of the 4th International Scientific Conference (Stuttgart, Germany, 28 December 2018). Stuttgart. P. 666–673.
9. Volkova O. M. (2014) Hromadianske suspilstvo: ukrainskyi kontekst [Civil society: the Ukrainian context]. *Yurydychnyi visnyk*. No. 2 (31). P. 24–28. DOI: <https://doi.org/10.18372/2307-9061.31.8455>
 10. Moshynskyi R. (2013) Instytuty hromadianskoho suspilstva v Ukraini: sotsialno-pravova spriamovanist politychnykh protsesiv ta yikh vplyv na natsionalnu bezpeku [Civil society institutions in Ukraine: socio-legal orientation of political processes and their impact on national security]. *Visnyk Natsionalnoi akademii derzhavnogo upravlinnia pry Prezidentovi Ukrainy*. No. 2. P. 184–192.
 11. Stepanenko V. (2001) Problemy formuvannya hromadianskoho suspilstva v Ukraini: instytuty, praktyky, tsinnosti [Problems of formation of civil society in Ukraine: institutions, practices, values]. *Ukrainske suspilstvo: 10 rokiv nezalezhnosti / za red. V. Vorony*. Kyiv: IS NAN Ukrainy. P. 169–183.
 12. Butyrskaya T. (2014) Hromadianske suspilstvo v Ukraini: osnovni teoretyko-metodolohichni zasady stvorennia ta rozvytku [Civil society in Ukraine: basic theoretical and methodological principles of creation and development]. *Rozvytok hromadianskoho suspilstva v Ukraini: mynule, suchasnist, perspektyvy: [kolektyvna monohrafiia / za zah. red. O. M. Rudenko, S. V. Shturketskoho]*. Ostroh: IHSU, Vyd-vo Natsionalnogo universytetu “Ostrozka akademiia”. P. 73–109.
 13. Kyselov S. O., Kunderevych O. V. (2006) Tradytsiine ta innovatsiine v uivlenniakh pro hromadianske suspilstvo v Ukraini [Traditional and innovative in the notions of civil society in Ukraine]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Politychni nauky*. T. 57. P. 5–10.
 14. Liasota A. Ye. (2018) Suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku instytutiv hromadianskoho suspilstva v Ukraini [Current state and prospects of development of civil society institutions in Ukraine]. *Hrani*. No. 10. T. 21. P. 142–148. DOI: <https://doi.org/10.15421/1718140>
 15. Tretiak S. M. (2006) Profspilky yak instytut hromadianskoho suspilstva. [Trade unions as an institution of civil society]. *Visnyk Akademii pratsi, sotsialnykh vidnosyn i turyzmu. Naukovo-praktychnyi zbirnyk*. No. 1. Available at: https://www.socosvita.kiev.ua/sites/default/files/Tretyak_2006_1.pdf.
 16. Makarova I. V. (2010) Rozvytok instytutiv hromadianskoho suspilstva: istorychni aspekty [Development of civil society institutions: historical aspects]. *Publichne administruvannya: teoriia ta praktyka. Elektronnii zbirnyk naukovykh prats. Vyp. 1 (3)*. Available at: <http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2010-01/10mivsia.pdf>.
 17. H. Yu. Vasyliiev, V. D. Vodnik, O. V. Volianska ta in. Trebin M. P. (2013) Teoretychnyi analiz kontseptsii hromadianskoho suspilstva: istoriia i suchasnyi stan [Theoretical analysis of the concept of civil society: history and current state]. *Hromadianske suspilstvo: politychni ta sotsialno-pravovi problemy rozvytku: monohrafiia / za red. M. P. Trebina*. Kharkiv: Pravo. P. 12–52.
 18. Boichuk M. A. (2007) Vlada i hromadianske suspilstvo: mekhanizmy vzaiemodii [Government and civil society: mechanisms of interaction]: monohrafiia. Kyiv: Vyd-vo NPU imeni M. P. Drahomanova. [In Ukrainian].
 19. Havrylov A. V. (2007) Hosudarstvo y hrazhdanskoe obshchestvo: funktsionalnyi analiz vzaymodeistviia [State and civil society: functional analysis of interaction]: avtoref. dis. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.01. Nizhnii Novhorod (in Russian).
 20. Skovronskyi D. (2017) Vzaiemovplyv ta vzaiemozviazok hromadianskoho suspilstva i derzhavy yak yedynoi tsilisnosti [The interaction and relationship between civil society and the state as a whole]. *Visnyk Natsionalnogo universytetu “Lvivska politekhnika”*. *Yurydychni nauky*. No. 861. P. 185–192.
 21. Holovashenko O. V. (2004) Turystska aktyvnist yak forma realizatsii liudynoiu svoho potentsialu [Tourist activity as a form of realization of one’s potential by a person]. *Filosofiiia turyzmu: navch. posib. / za red. Pazenka V. S., Fedorchenka V. K.* Kyiv: Kondor. [In Ukrainian].
 22. Melnyk L. A. (2019) Vzaiemodiia derzhavy ta instytutiv hromadianskoho suspilstva: osnovni poniattia, problemy ta stratehichni napriamy [Interaction of the state and civil society institutions: basic concepts, problems and strategic directions]. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*. No. 2. Available at: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1395>.
 23. Laba O. (2015) Problemy stanovlennia instytutiv hromadianskoho suspilstva v Ukraini: perspektyvni shliakhy vyrishennia [Problems of formation of civil society institutions in Ukraine: perspective solutions]. *Istoryko-pravovyi chasopys*. No. 1. P. 26–32.
 24. Politychna systema i hromadianske suspilstvo: yevropeiskii i ukrainski realii [Political system and civil society: European and Ukrainian realities] (2007): monohrafiia / za zah. red. d.i.n., prof. A. I. Kudriachenka. Kyiv: NISD. [In Ukrainian].
 25. Kartashov A. V., Radchenko O. V. (2016) Hromadianske suspilstvo i polityka. Politychna abetka [Civil society and politics. Political alphabet]. Kyiv: Mizhnarodnyi Respublikanskyi Instytut; Politychna ta hromadianska osvita. [In Ukrainian].
 26. Okatov V. N., Okatov A. V. (2008) Hrazhdanskoe obshchestvo v rehyonalnom yzmerenii [Civil society in

- the regional dimension]. *Chelovek i kultura v stanovlenii hrazhdanskoho obshchestva v Rossii: materialy 2-i Vserossiiskoi konferentsii* (Moskva – Tambov, 21–23 maia 2007 h.). Pod obshch. red. d-ra filos. nauk S. A. Nikolskoho / Ros. akad. nauk, In-t filosofii. Moskva: IFRAN. P. 167–176.
27. Korniiievskiy O. (2016) Superechnosti suchasnoho rozvytku hromadianskoho suspilstva v Ukraini [Contradictions of modern development of civil society in Ukraine]. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy*. Vyp. 3–4. P. 266–274.
28. Kriukov O., Bielska T. (2011) Hromadianske suspilstvo yak suspilno-politychne yavyshche [Civil society as a socio-political phenomenon]. *Publichne upravlinnia: teoriia ta praktyka*. No. 3 (7). P. 79–85.
29. Lapyn N. Y. (2008) Tsennostnyi diskurs kak predposylka hrazhdanskoho obshchestva v Rossii [Value discourse as a prerequisite for civil society in Russia]. *Chelovek y kultura v stanovlenii hrazhdanskoho obshchestva v Rossii: materialy 2-i Vserossyiskoi konferentsii* (Moskva-Tambov, 21-23 maia 2007 h.). Pod obshch. red. d-ra filos. nauk S. A. Nikolskoho / ros. akad. nauk, In-t filosofii. Moskva: IFRAN. P. 14–24.
30. Hehel H. V. F. (1990) *Filosofiia prava* [Philosophy of law]. Per. s nem.: Red. y sost. D. A. Kerymov y V. S. Nersesiants; Avt. vstup. st. y pryemch. V. S. Nersesiants. Moskva: Mysl. [In Russian].
31. Makarychev A. S. (2020) Hrazhdanskoe obshchestvo v Rossii: mezhdunarodnym y mezhdunarodnym soobshchestvom [Civil Society in Russia: Between the State and the International Community]. Available at: <http://www.civisbook.ru/files/File/Makarychev.pdf>.
32. Chabanov V. Etnokulturna osnova formuvannia ukrainskoho hromadianskoho suspilstva [Ethnocultural basis for the formation of Ukrainian civil society]. *Stanovlennia hromadianskoho suspilstva: yevropeiskyi dosvid ta ukrainski realii: zbirnyk materialiv kruhloho stolu / redkol. Dubinskyi V. A., Nechytailo V. V. ta in. Kamianets-Podilskyi, 2015. P. 38–40.*